

یادی از مجله آینده سمینارهای نسخه‌شناسی با ایرج افشار

فریبا افکاری*

عملی برای روندگان این راه باشد.

تهران، ۱۳۷۹/۲۰۰۰:

سمینار مقدماتی نسخه‌های خطی

سمینار مقدماتی نسخه‌های خطی برای نخستین بار در ایران در چهار محور شناخت و بررسی نسخه‌های خطی، آموزش نسخه‌شناسان و فهرست‌نگاری، شناسایی گنجینه‌های نسخه‌های خطی در ایران، حفظ و نگهداری و ترمیم نسخه‌های خطی، از یکم تا سوم خرداد ماه ۱۳۷۹ به همت کتابخانه مجلس شورای اسلامی برگزار شد.^۱

برنامه‌های سمینار شامل سخنرانی و میزگرد، در دو گروه تخصصی نسخه‌شناسی و فهرست‌نگاری و نسخه‌آرایی، و نمایشگاه و انتشارات بود.

در گروه نسخه‌شناسی و فهرست‌نویسی طی دو جلسه، موضوع

* کارشناس بخش نسخه‌های خطی دانشگاه تهران

۱. نک: «گزارش سمینار مقدماتی نسخه‌های خطی» نامه بهارستان، سال اول، ش ۱، صص ۱۱۳-۱۲۲.

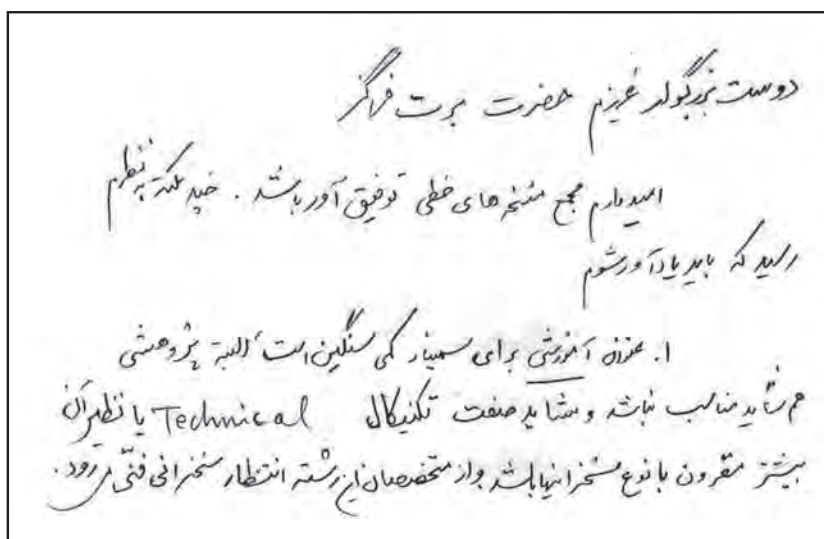
استاد زنده‌یاد ایرج افشار در هر سمیناری که

شرکت می‌کرد به آن وزن و اعتبار علمی خاصی می‌بخشید.

نام او در برنامه سمینار به‌تنهایی فراخوانی بزرگ و معتبر بود تا همگان به‌ویژه علاقه‌مندان حوزه نسخه‌شناسی و ایران‌شناسی و کتابداری را برای شرکت در آن ترغیب نماید.

استاد افشار در کنگره‌ها و سمینارها و مجامع علمی فراوانی از سالهای دور تا کنون شرکت داشت و در بیشتر سمینارهای نسخ خطی همواره از ابتدای برنامه‌ریزی و تعیین موضوع تا چگونگی اجرای آن از سیاست‌گذاران و متولیان آن بود. به‌ویژه آنکه استاد خود شخصاً با علاقه و دلسوزی فراوان گام‌به‌گام با برگزارکنندگان آن سمینار پیش می‌رفت و نکات و دقایق پیشنهادیشان از اصول قطعی کار به شمار می‌رفت.

از آنجا که توفیق آن را داشتم تا در چند سمینار نسخه‌شناسی در کنار استاد حضور داشته باشم در این مقاله تنها به مختصری از نظرات کارشناسانه و توصیه‌های نسخه‌شناسانه استاد که بسیار مفید و راهگشا است اشاره می‌نمایم. باشد که الگویی

نمونه دستخط استاد افشار در توضیح نکته‌ای درباره سمینار اتریش

همراه با استاد افشار و دکتر مهدوی در هوای بارانی بولونیا سال ۲۰۰۰

دکتر سید محمود مرعشی نجفی شرکت داشتیم. این سمینار سومین سمینار بین‌المللی نسخه‌شناسی محسوب می‌شد و دو سمینار قبلی پیش‌تر در استانبول و پاریس برگزار شده بود. مقالات به زبان انگلیسی و فرانسه ایراد می‌شد. موضوع سخنرانی استاد افشار که روز اول ایراد گردید «کتابه‌سازی بر جلد نسخه خطی» بود. او در این سخنرانی به تحلیل اشعار و نوشته‌هایی پرداخت که صحافان و مجلدان به عنوان تزئین بر جلد نسخه‌ها ساخته‌اند و اسلایدهایی از جلدها و انواع کتیبه‌ها را نمایش می‌داد و خودش تا پای صفحه نمایش اسلایدها می‌رفت و عبارات روی جلدها را نشان می‌داد و به انگلیسی و گاه به فرانسه معانی آنها را برای مخاطبان توضیح می‌داد. دکتر مهدوی، یار و همراه همیشگی استاد، نیز حضور داشت. او سخنرانی نداشت و از میهمانان سمینار بود. آقای دکتر مرعشی نیز نمایشگاهی از فهرست‌ها و کتاب‌های تازه‌انتشار یافته کتابخانه را در قسمتی از تالار برگزاری سمینار عرضه کرده بود

۲. نک: ایرج افشار «کتابه‌سازی بر جلد نسخه خطی»، نامه بهارستان، ش ۳، (بهار - تابستان ۱۳۸۰)، صص ۲۱ - ۴۴.

آموزش نسخه‌شناسی و فهرست‌نگاری نسخه‌های خطی در دانشگاه‌های کشور و کارکردهای آن به نقد کشیده شد. در این جلسات شش نفر از استادان و کارشناسان مسایل آموزشی و فهرست‌نویسی شرکت داشتند: استاد عبدالحسین حائری، استاد زنده‌یاد ایرج افشار، دکتر عباس حرّی، دکتر کامران فانی، دکتر نوش آفرین انصاری و مرحوم دکتر اسدالله آزاد. من دبیر جلسه بودم و مخاطبان و شرکت‌کنندگان نظرها و پرسش‌های خود را با اعضای جلسه در میان می‌گذاشتند. استاد افشار تأکید بسیاری بر تربیت نسل جدید نسخه‌شناس داشت و همواره از همت استاد دانش‌پژوه در تأسیس و برگزاری نخستین دوره کارشناسی ارشد نسخ خطی و کتب کمیاب یاد می‌نمود. نظریات متفاوتی در جلسه ابراز شد؛ برخی به عملی نبودن آموزش فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی و نسخه‌شناسی در کلاس درس و دانشگاه اعتقاد داشتند و برخی تعلیم این دانش‌ها را فراتر از یک دوره می‌دانستند. استاد افشار همه نظرها را به‌دقت می‌شنید و قاطعانه و استوار همچون همیشه از سخت‌بودن این راه اما امکان‌پذیر بودن انتقال تجارب و آموزش‌ها سخن می‌گفت:

به هر حال باید کاری کرد. همان کاری که دانش [دانش‌پژوه] کرد و نیروهایی را به دانشگاه برد و تربیت کرد... نمی‌توانیم دست روی دست بگذاریم... کتاب درسی آموزشی نداریم... باید از خود متون و نسخه‌های خطی نکات نسخه‌شناسی را بیرون کشید و دسته‌بندی کرد و آموخت...

حرف‌های او بارقه امید را در دل جوان‌های مشتاق آموختن روشن می‌کرد و به پیمودن این راه دشوار امیدوارترشان می‌کرد. به‌خوبی با مشکلات دوره‌های دانشگاهی که خود نخستین بار به برگزاری آنها در قالب چند واحد درسی دانشگاهی با عنوان «آشنایی با نسخه خطی» در گروه کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه تهران اقدام نموده بود، آگاه بود و از سر شوق و مسئولیت‌رانه‌هایی‌های ارزنده‌ای می‌نمود و راه را می‌نمایاند.

بولونیا (ایتالیا)، ۲۰۰۰

سومین سمینار بین‌المللی نسخه‌شناسی

در سمینار بین‌المللی نسخه‌شناسی بولونیای ایتالیا به همراه استاد فقید ایرج افشار، شادروان دکتر اصغر مهدوی و آیت‌الله

یادداشت‌ها طراحی و آماده نمایم که با تمامی جزئیات آن به‌زودی منتشر خواهد گردید.

روز بعد یکی از نسخه‌شناسان اروپایی در سمینار نزد من آمد و گفت: «وقت دارید تا یک بار اشعار فارسی مقاله‌ام را با شما مرور کنم؟ چون استاد افشار اینجا هستند و اگر اشتباه بخوانم از روی ایشان خجالت می‌کشم!»

در زمان تنفس بین جلسات سخنرانی، استاد را می‌دیدم که با همه نسخه‌شناسان گفت‌وگو می‌کرد و از کارها و تحقیقاتشان جويا می‌شد و آنان با اشتیاق با وی سخن می‌گفتند. به طور کلی استاد افشار ارتباط عمیقی با ایران‌شناسان جهان داشت و باید گفت حلقه واسطی بود که موجب پیوند و ارتباط ایران‌شناسان در گوشه و کنار دنیا با یکدیگر می‌شد.

سال ۲۰۱۰، وین

سمینار تابستانی نسخه‌شناسی نسخه‌های خطی فارسی ده سال بعد در سال ۲۰۱۰ سمینار نسخه‌شناسی نسخه‌های خطی فارسی به همت انستیتوی ایران‌شناسی آکادمی علوم اتریش، به سرپرستی دکتر رابرت فراگنر در وین و با همکاری مرکز پژوهشی میراث مکتوب و مجله تخصصی *نامه بهارستان*، برگزار شد که جمعی از ایران‌شناسان ایرانی و خارجی در آن شرکت داشتند. وقتی به اتفاق آقای دکتر ایرانی و جعفری‌مذهب و آقایان گلباز، رحیمی ریس، شیخ‌الحکمایی و صفری آق‌قلعه برای انجام مشورت‌های لازم به دیدار استاد افشار رفتیم، استاد به‌دقت از موضوعات پیشنهادی هر یک از ما جويا شد و فرمود: «از ارائه موضوعات کلی اجتناب کنید. سعی کنید به موضوعات تخصصی و فنی نسخه‌شناسی بپردازید. کار تکراری و بی‌حاصل نکنید و سری تکان داد و با خنده گفت: «به قول مرحوم پورداوود کاری نکنید که آبروی عجم نرود!» همچنین اشاره کرد که: «حتی‌الامکان شواهد و نمونه‌های نسخه‌ها را به همراه مقالات ارائه کنید... کارتان روشمند باشد. انشاء نویسید، مطالب کلی نگوئید... فرق ما با آن فرنگی این است که او با روش، بلد است حرفش را بزند اما ما کلی‌گویی می‌کنیم...».

از آنجا که خود به زبان علمی روز دنیا آشنا بود و همیشه در جست‌وجوی موضوعات جدید و دقیق بود تا بیان آن گرهی از مشکلات نسخه‌شناسی بگشاید، موضوع سخنرانی خود را «نگاه

که بسیار مورد استقبال شرکت‌کنندگان قرار گرفت. عنوان سخنرانی من در روز دوم «تحلیل محتوای یادداشت‌های نسخه‌های خطی مجموعه سید محمد مشکوة در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران» بود و خانم شیلا بلر، متخصص خوشنویسی اسلامی، ریاست جلسه را بر عهده داشت. پیش از شروع جلسه به نزد استاد رفتم و از ایشان خواستم تا در بخش سؤال و جواب یاریم کند. استاد که گویا اضطراب را در چهره شاگرد خود خوانده بود، به خنده گفت: «نترسید، سؤال سختی نمی‌کنند!» مقاله را خواندم و نمونه اسلایدها را نشان دادم. در پایان سخنرانی، چند نفر از مخاطبان دستشان را به نشانه داشتن نوبت پرسش بلند کردند؛ از جمله ایمن فؤاد سید، نسخه‌شناس مصری که خود یادداشت‌های نسخه‌های خطی کتابخانه‌های مصر را بررسی کرده بود و آدام

بخش خطی کتابخانه دانشگاه بولونیا: استاد افشار، میمینیوف، محمد عیسی ویلی، فریبا افکاری، آدام گاجیک (نفر آخر ایستاده) و ایمن فؤاد سید (نشسته)

گاجیک، نسخه‌شناس کانادایی که بر روی نسخ خطی عربی و یادداشت‌های مالکیت و کبیکج تحقیق می‌کرد، پرسش‌هایی را مطرح کردند. در حد بضاعت خود به پرسش‌ها پاسخ دادم. اما استاد بزرگوارانه روبه‌روی صفحه نمایش اسلایدها قرار گرفت و به برخی یادداشت‌ها اشاره کرد و مطالب مهم و دقیقی را در تکمیل آنها بیان کرد. در پایان هم مرا به ادامه تحقیقات در این زمینه تشویق نمود و گفت: «می‌توانید یادداشت‌ها و موضوعات مرتبط به پژوهش آقایان فؤاد سید و گاجیک را نیز به آنها بدهید و باید فرمی خاص برای یادداشت‌ها عرضه کرد تا همه بتوانند از آن استفاده کنند...» و همین پیشنهاد مرا بر آن داشت تا کاربرگه‌ای را با نظر استاد افشار برای فهرست‌نویسی

می شود رنگ و بوی نسخه شناسی ایرانی نیز داشته باشد. افرادی از آسیا و ترکیه و افغانستان نیز شرکت دارند و باید از منابع خودمان هم که تا کنون تهیه و چاپ شده به آنان معرفی کنیم تا از فعالیت های انجام شده ما باخبر شوند.» برخی دروس را تغییر دادند و در کنار هر درس نام استادان ایرانی یا خارجی مورد نظر خود را نوشتند و متواضعانه گفتند: «شما با دنیای کتابداری جدید و اخبار آن بیشتر عجمین هستید و از کتاب های تخصصی و جزوات و دروس مرتبط اساتید و تکنولوژی جدید و... (بانک های اطلاعاتی) باخبرید؛ لیستی از افرادی که اکنون در دانشگاه های کشور دروس های مرتبط با نسخه های خطی و اسناد و مآخذشناسی و روش تحقیق درس می دهند فراهم کنید و سابقه آنها را نیز بیاورید.» استاد تأکید داشت فهرستی از افرادی که می بایست برای

پانورامیک به کودیکولوژی نسخه های فارسی» قرار داده بود که در آن به بررسی برخی از ضوابط نسخه شناسی می پرداخت. موضوعی که کمتر تا به امروز به شیوه علمی بدان پرداخته شده است.

همچنین استاد افشار در نامه ای که به مناسبتی به آقای دکتر فراگر نوشته بودند درباره عنوان سمینار توضیحاتی داده اند که نشانه دقت نظر بسیار و علاقه خاص ایشان به حوزه نسخه شناسی است:

امیدوارم مجمع نسخه های خطی توفیق آمیز باشد... عنوان آموزشی برای سمینار کمی سنگین است. البته پژوهشی هم شاید مناسب نباشد و شاید صفت تکنیکال (technical) یا نظیر آن بیشتر مقرون با نوع سخنرانی ها باشد و از متخصصان این رشته انتظار سخنرانی فنی می رود.

منزل استاد افشار: دکتر ایرانی، استاد افشار، افکاری، جعفری مذهب، رحیمی ریس، گلبلز، صفری و شیخ الحکمایی در پشت دوربین

شرکت در کارگاه دعوت شوند تهیه شود و نوع و میزان تخصص و سوابق تحقیقاتی آنها در نسخه شناسی و فهرست نگاری تعیین شود تا سطح کلاس ها بر پایه آن تعیین گردد. همچنین مشخص شود که چند نفر به زبان انگلیسی یا فرانسه مسلط هستند تا بتوانند از دروسی که به زبان انگلیسی یا فرانسه تدریس می شود بهره ببرند و در بحث های تخصصی کلاس ها شرکت کنند و بتوانند با مدرسان خارجی کارگاه ها برای برگزاری بهتر کلاس ها همکاری داشته باشند. استاد می گفت: «یک نقص ایرانی ها در این موارد ندانستن زبان خارجی است و به خصوص جوان ها باید به آن توجه ویژه داشته باشند.» در حوزه فهرست نگاری و چاپ فهرست ها استاد سفارش کردند

طرح مقدماتی کارگاه آموزش نسخه شناسی مؤسسه الفرقان* استاد افشار مشاور علمی یکی از بزرگ ترین مراکز نسخ خطی در جهان، الفرقان در لندن، بود که کارگاه های منطقه ای و جهانی بسیاری در موضوعات مختلف نسخ خطی برگزار کرده است. در سال ۱۳۸۷/ ۲۰۰۸ به پیشنهاد استاد افشار الفرقان بر آن شد تا کارگاه آموزشی منطقه ایران و آسیای خود را این بار در ایران و با همکاری مرکز دائرة المعارف اسلامی برگزار کند. از شنیدن این خبر بسیار خوشحال شدم. کارگاهی با استانداردهای جهانی که مدرسان آن از نسخه شناسان معتبر جهان بودند، فرصتی مغتنم برای آموختن بیشتر بود. مدتی بعد، یک شب استاد افشار با من تماس گرفتند و گفتند که کار مهمی دارند و لازم است به دیدنشان بروم. در محل کتابخانه شخصی ایشان در مرکز دایرة المعارف خدمتشان رسیدم. ایشان طرح کارگاه آموزشی نسخه های خطی الفرقان را که قرار بود در ایران برگزار شود مطرح کردند و از من خواستند تا در برنامه ریزی برای تهیه و تدوین طرح کارگاه با ایشان همکاری کنم. از وظیفه ای که استاد بر دوشم نهاده بود بسیار خوشحال شدم و از اینکه مرا شایسته انجام آن دیده بودند شگفت زده بودم. بر گه ای را نشانم دادند که سیاهه دروس پیشنهادی الفرقان به انگلیسی روی آن نوشته شده بود و گفتند: «من با کلیت این برنامه موافقم اما باید حالا که در ایران برگزار

تا فهرست کاملی از انواع فهرست‌های منتشر شده تا آن زمان تهیه شود و تعداد نسخه‌های هر یک مشخص گردد تا بتوان آماری از تعداد کل نسخه‌های تاکنون معرفی شده ارائه داد.

پس از تنظیم برنامه اولیه کارگاه و تصحیح و تکمیل برخی سرفصل‌ها بر اساس نظر استاد افشار، فهرستی از سرفصل‌هایی که در سایر کارگاه‌های نسخه‌شناسی جهان تا آن روز برگزار شده بود تهیه کردم؛ مانند کارگاه نسخه‌شناسی نسخه‌های خطی عربی فرانسیس دروش در فرانسه، چند کارگاه آموزشی برگزار شده در انجمن نسخه‌های خطی اسلامی (TIMA) در کمبریج، دو کارگاه نسخه‌شناسی عربی و فارسی که آدام گاجیک در کانادا برگزار کرده بود و کارگاه آشنایی با هنر اسلامی و نسخه‌های خطی فارسی در آمریکا. استاد همه سرفصل‌ها را تطبیق داد و با توجه به مسائل نسخه‌شناسی نسخه‌های خطی فارسی تغییرات و اصلاحات نهایی را در برنامه اعمال نمود و بر جنبه‌های تحقیقات ایرانی و ایرانیان پای فشرد. نام مدرسان پیشنهادی خود را در جلوی هر درس نوشت و تنها در مقابل یک درس نوشت: «خودم». به ایشان اصرار کردم که دروس بیشتری را برای تدریس در نظر بگیرند. فرمود: «حضور من بیشتر جنبه تشریفاتی دارد و باید میدان را به جوان‌ترها داد تا خارجی‌ها به‌ویژه کشورهای همسایه از توانایی‌ها و پژوهش‌های نسل جوان نسخه‌شناسان ایرانی مطلع شوند و آنها نیز اگر کاری ارائه کرده‌اند عرضه کنند.»

استاد پیشنهاد کردند تا چند بازدید از کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مراکز علمی و تحقیقاتی برای شرکت‌کنندگان در کارگاه در نظر گرفته شود و خواستند تا ساعات دقیق بازدید از هر یک از موزه‌های کاخ گلستان، موزه ملی و کتابخانه‌ها در روزهای عادی و تعطیل تهیه شود تا جای مناسبی برای آنها در برنامه پیش‌بینی گردد.

استاد همچنین محل برگزاری جلسات عملی و آزمون نهایی کارگاه را کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران تعیین کردند. محلی که دستیابی به نسخه‌ها و استفاده از تصاویر و اسکن آنها امکان‌پذیر باشد. اما در برنامه‌ریزی دقیق خود تمامی کتابخانه‌های بزرگ را با توجه به امکان مشارکت آنان در اجرای برنامه در نظر گرفته بودند.

بررسی ویژگی‌های نسخه‌شناسی نسخه‌های خطی فارسی، تفکیک و ارائه نمونه‌های واقعی کاغذها بر اساس یادداشت‌های عرض و فهرست‌های معتبر هر کتابخانه، بازدید از بخش‌های آسیب‌شناسی و مرمت کتابخانه‌ها، آشنایی با شیوه‌های صحافی سنتی و مدرن در ایران، و عرضه کتاب‌ها و مقالات و نشریات تخصصی انتشار یافته در حوزه نسخه‌شناسی و فهرست‌نگاری و معرفی مجموعه‌های شخصی و خصوصی افراد در تهران و شهرستان‌ها همه به‌نوعی در برنامه گنجانده شده بود.

این برنامه با تمامی کارگاه‌هایی که تا آن زمان در کشور برگزار شده بود تفاوت اساسی داشت و در آن تنها به برگزاری جلسات سخنرانی و احیاناً پرسش و پاسخ اکتفا نشده بود. کارگاه شامل چند کلاس آموزشی و تخصصی نسخه‌شناسی و فهرست‌نگاری با مدرسان نسخه‌شناس ایرانی و خارجی بود و در پایان دوره با توجه به مطالب عرضه شده از شرکت‌کنندگان آزمون عملی گرفته می‌شد و آنان پس از گذراندن موفقیت‌آمیز آزمون‌ها و کسب حد نصاب نمره لازم، گواهینامه شرکت در کارگاه را دریافت می‌کردند.

استاد افشار پس از تدوین طرح مقدماتی کارگاه شامل سرفصل دروس، منابع تحقیقی هر درس، پیشنهاد مدرسان، بازدیدها، تعیین حیطه و سطح سؤالات، پیشنهاد کردند تا از استاد نوش آفرین انصاری که خود از بنیانگذاران و مدیر اجرایی نخستین دوره کتابداری نسخ خطی و آثار کمیاب در دانشگاه تهران بودند، برای همکاری در اجرای طرح الفرقان دعوت شود و از من خواستند تا هماهنگی‌های لازم را با ایشان انجام دهم تا از تجربیات ارزشمند ایشان در برگزاری این کارگاه استفاده شود.

افسوس که این کارگاه به دلایلی صورت عملی به خود نداد. اما من توفیق آن را داشتم تا از نزدیک شاهد برنامه‌ریزی دقیق و همه‌جانبه استاد افشار برای برگزاری یک کارگاه آموزشی نسخ خطی باشم. آرزو می‌کنم تا روزی چنین کارگاه تخصصی و اصولی نسخه‌شناسی و فهرست‌نگاری در حدی که استاد انتظار آن را داشت در ایران برگزار شود.

۳. اطلاعات مربوط به این طرح اکنون در مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی موجود است. از جناب آقای عنایت‌الله مجیدی که برخی جزئیات مربوط به این طرح را در اختیار من نهادند بسیار سپاسگزارم.

